

ասորին անդին կը վազվզեցնէր. մեր տներն երբեմն բոլորովին պարապ կեցած են, հոն միայն պզտիկ տղաքը կը գտնուին, առանց հոգացողի մը:

«Կը յուսանէ որ նորին Վեհափառութիւնն՝ ի նկատի կ'առնու. այս մեր իրաւացնէ խղճալի վիճակն ու գլխածաւար կը շնորհէ որ — մինչեւ որ զինուորանոցը կանգնելու ի վիճակի ըլլանք՝ զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն անօրինակներ, այնչափ աւելի՝ որպէս որ մենք ալ զմեզ ներք խօթենք, մեր վրայ ինչալու փոխանորդութիւնն (cambiatura), անմիջապէս կանգնելու կը փափաքէր: Ուր ընդ հակառակն, մեր քաղաքը ի՞նչ տալու եւ չըջակայ գեղերը քաշուելու պիտի պարտաւորուինք:

«Եւ որովհետեւ գիտենք թէ մենք ամենեւին կարողութիւն չունինք, որ մեր զօրութեամբը զինուորանոց մը կարենանք շինել, առաջիկայ գրութեամբ կը հրաժարինք՝ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառման իրաւունքէն, եւ ինքզինքնիս կը պարտաւորենք, որ այս մեզի տրուած իրաւունքը մեզմէ անուանուած հոգաբարձութեան մը ձեռք վարձու տրուի, եւ անկէ տարւէ տարի քաղաքը ստակին գումարը, շինուորի զինուորանոցի մը կանգնմանը գործածուի:

«Ուստի կը խնդրենք մեծարգոյ քաղաքաբաշխութենէն ու ընտրեալ հասարակութենէն, որ նկատելով՝ ներկայ ժամանակին ողորմելութիւնը, դրամի թիւութիւնը, արքունական արողութեւնը, առուարարին անկուրծ եւ մեր վիճակին խեղճութիւնը՝ վերն ըստած պատճառներու համար ինքն ալ, առժամանակեայ կերպով հրաժարի իւր կողմանէ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքէն, եւ բարեհաճի մեր վեհափառ իշխանապետէն խնդրելու եւ ընդունիլ մէկ կողմանէ՝ որ — փոխանորդութիւնն անմիջապէս կանգնելով եւ մեր մէջն ընդունուելի զինուորաց բնակութեանը համար, զինուորանոց մը կանգնելու փափաքելով՝ նորին Վեհափառութիւնն, իւր անմոռաց յիշատակաց արժանի նախնիներուն համեմատ, մեզի իւր հաւատարմի հպատակներուն իւր գլխութիւնը հայրաբար ու գործնականապէս ցուցնէ, եւ վեց տարւան միջոցի մէջ զմեզ զինուոր պահելէն գլխածաւար ազատ ընէ — եւ մէկալ կողմանէ յաջողցնել՝ որ ըմպելեաց իրաւունքը՝ հասարակաց եկամուտէն անջատուելով եւ վարձու տալով՝ անկէ քաղաքը դարձնի, զինուորանոց կանգնելու գործածուի: Միայն այսպէս եւ այս ձամբով կրնանք մեր ներկայ ողորմելի վիճակին մեծ դժուարութիւններուն տակէն ելլել:

«Այս խնարհ եւ նոր արտօնագրին հետ ամենեւին ընդգրկմութիւն չունեցող աղաչանքը կրկնելով՝ ենք խորին մեծարանք, քաղաքային խորհրդիդ:

խնարհ ծառաներ,

Եղեանքէնուարարայ խաղափայտի
առ հասարակ:

(Ըստնախնդիր)

ՅՈՎՀ: ԱՆԾԾԻ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԻՐԶԱՆԻՐՈՆ

(Ըստնախնդիր Բիւրոյ)

Մինչ այս Կորնթական կամ Գովթացի սիւնը՝ հեթանոսական յիշատակարան մ'է, «Այսօր Սեւեռ, Չեթերէն Բաշ կոչուած առաջին քրիստոնէական յիշատակարանն է. թէպէս եւ ասեմք Հոռմ Ապողոնի առաջին մէջ էր: Այս կոթողը կանգնուած է Կ. Պոլսոյ երկրորդ բլուրին վրայ՝ այժմեան Կուրթ-Օսմանի միջիլին վեր, ձիուղւոյն ձամբուն վրայ: Բարձրութիւնը 35 մէտր է եւ 9 պորփիրէ գլանէ բաղկացած է, եւ այս գլաններուն իրարու հետ կցուած միացած տեղերը զափնինքով պատուած ծածկուած են եւ որոնք թոյլ չեն տար անենել խորներու միացումն եւ միապաղպ ոստան մը հետը կուտան ամբողջին: Այս կոթողը շատ անգամ հրդեհներու ենթարկուած է, ինչպէս քայքայած երեւոյթը կը ցուցնէ: Կոթողին վրայ յառաջագոյն Ապողոնի արձանը կար, սակայն Կոստանդինոս 330 իւր արձանը կանգնած է եւ խորագիրը կը ծանուցանէ թէ քաղաքը Քրիստոսի պաշտպանութեանը կը յանձնէ: Արձանիս մէջ Քրիստոսի ճշմարիտ սուրբ խաչափայտին մէկ կտորն ու արձանին պատուանդանին մէջ շատ մը սրբոց մասունքները դրուած էին. այս պատճառաւ յիշմաց դարձցի՝ երբեմն երկրպագութեան ու մեծարանք առարկայ եղած է: Քաղաքին Պատրիարքն ու կայսրը գլուխ անցած՝ ամէն նոր տարւոյ առաջին օրը հանգիսական թափօր կը կատարուէր՝ այս արձանին առջեւ քրիստոնէական ուխտերը նորոգելու համար: Կայծակ մը Կոստանդինոսի արձանը փշուր ըլլալով, Մանուէլ Կոմնենոս 1143 ին նոյն կոթողին վրայ խաչ մը կը կանգնէ եւ մինչեւ ցայսօր ընթեռնի արձանագրութիւնը կը զնէ: «Ի ժամանակի փշուրած աստուածային կազ-

մածը նորոգեց բարեպաշտ Մանուէլ կայսր, և Եստիսպաշտ Յոյնը կը պատմեն թէ Կոստանդինոս կոթողին սակ թաղած էր Պալլատիոնը (Աթենասալարձանը), զոր Ոգիսես-Իդիոն քաղաքին Աթենասայ տաճարէն գողցած էր: Կոթողն երբեմն Կոստանդինոսի Հրապարակին կենդրոնը կը բռնէր, Հիմայ կ'ըսուի թէ փոքր սրճանոցի մը գիմաց ձիուդոյն ճամբուն երկայնքը դրուած է:

Տնեւու մէջ ծածկուած միաձոյլ կոթող մը կը բարձրանայ մարմարեայ կորնթական խոյակով: Այս սեան վրայ երբեմն Մարկիանոս (450—456) կայսեր արձանը կար: Խարսխին վրայի արձանագրութիւնը հազիւ կը կարդացուի: Հիմայ այս արձանը ժողովրդեան բերանը Գլլ-Խալլ (կոյս քար) անունը կը կրէ:

Արկադիոսի արձանին որուն կոթողին խարսխէն սկսեալ 6 մէտր բարձր սկայագործ պատանդաբեր միայն մնացեր է, քարայրին զանգուածը բոլորովին կրացած է, եւ բարձրացանգակները հազիւ կը ճանչցուին: Այս արձանը նոյն կայսեր քաջութիւնները կը ներկայացընէր ու Հռոմայ Տրայանոս արձանին մէկ օրինակն էր:

Աթ Մէլլաքը գրեթէ ուղղանկիւնի ձեւով ասպարեզ մ'այն հրապարակն է, զոր Սեպտիմիոս Սեւերոս (193—211 Ն. Ք.) սկսած է շինել եւ Կոստանդինոս Մեծ աւարտած է եւ ուր երբեմն Հասարակութիւնը կը խոնէր, եւ ոչ միայն քաղաքին, այլ նաեւ բովանդակ պետութեան դարոց ի դարս բնակուած կենդրոնն էր՝ դեռ այսօրս նշմարելի է երեք յիշատակարաններովը, որոնք կրկեսին առանցքին վրայ շինուած են:

Նոյն հրապարակին մէջտեղ գորշ վարդագոյն միապաղաղ քարէ շինուած Հեղինոպոլիս քաղաքին արեգական տաճարէն Եփրոս-Իս-Կէ մը կայ 1600 էն Ն. Ք. զԳ. 2 օրս երեսներուն վրայ փորագրուած են միջնադրովմեր, որոնք կը ծանուցանեն թէ փարաւն Յուլիանոս Գ. Ստաճ Սակարիս աստուծմէն կը խնդրէ կառավարելու համար կարեւոր եղած արդարութեան սէր եւ լուսաւորութիւն: Մարմարեայ իւր 30 մէտր բարձր եւ 2 մէտր լայն մեծ պատուանդանին կողքերը որուն վրայ բուրգը կը բարձրանայ, քանաքանորով եւ յունական ու լատինական արձանագրութիւններով ծածկուած են, եւ որոնցմէ կ'իմանանք այս կոթողին Քրիստոսի չորրորդ դարուն թեոդոս Մեծէն կանգնուած ըլլալը: Եգիպտական բուրգերն արդէն չին ժամանակներն ուրեմն ստիպուած էին ծամբորդութիւն ընել: Բայց նոյն իսկ մեր ժամա-

նակներն այսպիսի փոխադրութիւնք քիչ պատահած էն: Պողոմեանց Եգիպտոսի տիրապետելէն սկսեալ Աղեքսանդրիայի մէջ երկու բուրգ կար, որոնք Կիսկոպոլիս Աւետի կը կոչուէին: Ասոնք 1873 ին տակաւին ծովեզերքը կը տեսնուէին, որոնց մին կործանած էր եւ կարելի էր վրան ելլել ու պատիլ: Բայց քանի մը տարի ետքը երկու կոթողներն ալ անբերւութեամբ, Նախկին Խաղիֆը Խամայիլ Փաշա, տաակ կ'արտեղած միջոցին երկուքն ալ ծախած է. մին այսօրս Լանտոն, եւ միւսը՝ Նեվ-Երքը կը գտնուի:

Թեեւ Բիւզանդիոն փոխադրուած ամենահին յիշատակարանը՝ կոթողս է, սակայն ձիարշախի տեղն ուրիշ յիշատակարան մ'ալ կայ, որ Քրիստոսէ 479 տարի առաջ եւ շատ աւելի նշանաւոր է, ինչու որ արուեստից պատմութեան մէջ միայն է: Անագախառն պղնձէ գալարեալ Օյա-Իսկէ՝ որ յառաջագոյն 8, իսկ այժմ 5 մէտր բարձր է, երեք իրարու գալարուած օձեր են, եւ որմէ առած է իւր անունը Երից օձից սիւն, որոնց գլուխները կը պակսին: Մէկուն վերին ծնօտը Հնութեանց թանգարանը կը գտնուի, հաւանականագոյնս այն գլուխն ծնօտը՝ զոր աշխարհակալ Մէհմեդ-Ալի Բ. մարտակացիներով խորտակեց: Սիւնը՝ պարսկական պատերազմէն ետքը Գեղիփիս Աղպորին ընծայուած նուէր մ'է: Սպարտացեղ իշխարս Պաւսանիաս († 468 Ն. Ք.) ի պատիւ իւր հայրենեաց, կոթողին վրայ երկոտղեան ոտանաւոր մը յօրինած էր: Պաւսանիասի այս յանգանութեանը դէմ բողոքեցին մէկալ Յոյն տէրութիւնք հասարակաց իրաւանց զորութեամբը, վասն զի բոլոր Յոյն տէրութիւնք մասնակցած էին պատերազմին: Սպարտական ոտանաւորը ընդունցան եւ պատերազմին մասնակցող բոլոր թուով 31, տէրութեանց անունները վրան գրուեցան, ինչպէս որ այսօրս ալ դեռ կը կարդացուին: Անագապղնձեայ օձերը նուիրուած արձանին միայն պատանդանը կը կազմէր, արձանը ոսկեայ եռոտանի մ'էր, որ հին ժամանակներէ ի վեր անբերւութեամբ է: Կոստանդինոս Մեծին օրերը՝ որ Գեղիփիս սիւներն ուրիշ բազմաթիւ առարկաներով ու յիշատակարաններով Բիւզանդիոն մերել տուած է, դեռ եւրոպացիներն էր եռոտանին ինչպէս նաեւ ուրիշ մետաղէ բազմաթիւ յիշատակարաններ, զորանական պակսութեան ժամանակ հալեցուած ու գործածուած ըլլան:

Այս օձապտոյտ արձանին վրայ պատմուած ուրիշ մանրամասնութիւնները մենք զանց կ'առնուք, այլուր յիշուած ըլլալով:

Աթ-Մէյդանի վրայ վերջապէս երրորդ յիշատակարան մ'ալ կայ Կոստանդին Է. Պորփիրոգենէսի (905—959) աղիւսէ շինուած կոթողը, որ սակայն քայքայելու վրայ է, եւ այս պատճառաւ ոմանք Կոստանդին Ա-էրէօլ Կիլիճ անունը տուած են: Նոյն ժամանակաւ գաղափարաց համեմատ Լուդոսի արձանին իրրեւ հաւասարորդ կանգնուած էր: — Ինչպիսի խորհրդածութիւններ չեն զարթոյցաներ այս երեք յիշատակարանները: Այս վայրն ինչպիսի փառք ու շքեղութիւն տեսած է. հարպպիսին՝ ցնեւից աղաղակներ, տնախմբութիւնք եւ զուարճութիւնք հնչեցուցած են ողջ. սակայն նաեւ ինչպիսի ահարկառաղէխարշ անգլխութիւնք գործուած են այս տեղը: Նիկիփորեան ընկերական պատերազմին մասնակցող Հաղաթաւորք, կայսերք հոս արիւղորմ վերջ ունեցած են:

Պատկեր են ուրեմ Քիւզնիզիոնի մէջ մնացած եօթն յիշատակարանները: Այս Սփէյք առջեւ գտնուած Յուստինիանոսի յիշատակարանն ինչ եղած է արդեօք: Այս արձանը կը ներկայացնէր կայսրն՝ ալ ձեռքը՝ երկրագունդը, գլխով վրայ սիրամարգի փետուրէ պսակ մը՝ նշանակ անմահութեան: Եւստինի սինն Եւդոքսիա կայսրուհին պատկերելով, զոր ինք կանգնել տուած էր, որուն քով եւ առջեւը հաւատարմութեան երդմունք ու թափոններ կը կատարուէին եւ հանդիսական երգեր կ'երգեցուէին ու կը խնկարկուէին: Ս. Յովհ. Ոսկերբարան այս ամպարշտութեանց դէմ աստուածային նախանձով վառեալ կը կուէր, այս մարդամեծար պաշտօնը նկատելով հեծանսութեան շարունակութիւն մը: Այս կերպով մեղէ ու վատ կայսրուհին թշնամանալով՝ զինքը մահուան ատեն ըրաւ, ասոր համար ինչպէս ծանօթ ալ է, սուրբ Հայրապետը ստիպուեցաւ դառն աքսորք երթալ, ուր նաեւ գիւցազնական մահուամբ աւարտեց իւր ընթացքը:

Այս Աթ-Մէյդանի ընդարձակ հրապարակին վրայ ու շրջակայքն այժմ բաւական հոյակապ շէնքեր կ'երևան եւ շինին Վէօշկ թրքական հին տարազներու թանգարանը ժամանակէ մ'ի վեր փոխադրուած է Աթ-Մէյդանին աւրուստական դպրոցին մէջ: Վերջապէս Աթ-Մէյդանին եւ Արեւեցալ սեան մէջտեղ կառուցուած է հանրածանօթ Բն Բն Գլխի ջրամբարն, որ այժմ երեսէ ձգուած է: Այս Բն Բն Գլխի ջրերէն համար ԴԲ Բնդէր կ'ըսէ. “Նշանաւոր են Ղըմուղները, որոնցմէ երկուքը Յունաց ժամանակէն մնացած են, եւ երկու ահագին ջրամբարները, զորոնք նմանապէս յոյն կայսերք կառուցած են. ասոնցմէ

մին՝ որ երեք դասիկոն բարձր է եւ 672 սինն ունի, հիմայ չի գործածուիր, միայն աղբատ օտայնանկէ հոս իրենց արուեստը կը գործեն. իսկ մեկը 336 մարմարեայ սիններ ունի, ԴԲ շինարէ այս ջրամբարին սինները 1001 կը համարի եւ կ'ըսէ թէ հիմայ 216 սին մնացած են, մեկալ սինները իրոծանք է չբացած են:

Իսկ Լիսիպպոսի անագապընձեայ ձիերը՝ որոնք Քիոս կղզւոյն վրայ Կորնիոս քաղաքին համար թափուած էին, եւ ժամանակաւ Հռոմ տարուած, յետոյ Կոստանդինոս Մեծէն Բիւզանդիոն փոխադրուեցան, որ ձիարշափ ասպարէզին կայսերական տեղւոյն զարդերն էին, Զասոնք շինիկոս Դանդաղոս վնետական դուքսը Լատինացոց աշխարհակալութեան ժամանակ վնետակի փոխադրեց: Լիսիպպոսի այս ձիերը Նաբոլէոն Մեծէն Պարս փոխադրուեցան. իսկ հիմայ վնետակի Ս. Մարտիոս եկեղեցւոյն մեծ դրան զարդերն են:

Աղբատներէն—Տրովադա քաղաքին աւերակներէն հանուած բազմաթիւ սիններ գործածուած են վալիդէ Սուլթան կամ Ենի ջամի մզկիթին, զոր նորաշէն կամուրջին գլուխը ձիուղւոյն սկսելու տեղը կառուցած է Մէհմէտ Դ. (1648—1687 Նոյ. 8) եւ իւր մօր անուամբ կոչած է: Սա երեք շքեղ պատշգամներով երկու աշտարակ ունի, շրջապատը գրեթէ փաճառատեղէ մ'է, ուր կը գտնուի նաեւ Օսմանեան թղթատունը Արեւելեան կողմը կը գտնուի Աթ-Կիւլ-Համիդի դամբանը:

Նախկին պալատներն այլ եւս գոյութիւն չունին: Նախ քան զքրիստոնէութիւն եղած Ալիոգլուխը հիմակաւն Պալատան ծայրը կը գտնուէր: Ասոր հարաւակողմը կը գտնուէր Կոստանդին պալատը, որ յետոյ Յուստինեան կոչուեցաւ: Բուկոլէոն եւ Պորփիրիոն պալատներուն դրից նկատմամբ ուր ծիրանիք աշխարհիա լոյսը կը տեսնէին, գիտեցակտը մինչեւ ցայսօր միաբան չեն: Հէքգոմին եւ Պղաքէրն պալատներէն որոնց շքեղութիւնը լատին աշխարհակալք 1204ին տեսնելով լի սքանչանք գոչեցին. “Բուլանդակ Արեւմուտքի մէջ նման պալատ մը չի գտնուիր”, այսօրւան օրս միայն աննշան աւերակներ մնացած են:

Հ. Սոս. Հ.

